

A teve, az oroszlán és a gyermek. Nietzsche emberképe az információs társadalom tükrében

A cikk két új reprezentatív szociológiai vizsgálat eredményeinek felhasználásával Nietzsche emberképének néhány lényegi összetevőjét és azok relevanciáját vizsgálja az információs társadalom kontextusában. A tanulmány szerzői az empirikus szociológia módszertanát alkalmazva bemutatják, hogy az új kommunikációs technológiák megjelenése kiélezi az egalitárius és a hierarchikus értékrendek konfliktusát, újjáteremtve az emberi kreativitás kulturális erőterét.

Kulcsszavak: Nietzsche, egalitarizmus, hierarchiák, kreativitás

Szerzői információ:

Prazsák Gergely

Szociológus, 2002-ben végzett az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében, kommunikáció és kutatáshoz szociológia szakirányokon. 1999-től előbb demonstrátorként, majd oktatóként különböző tantárgyakat tanít az ELTE Társadalomtudományi Karán, valamint a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetében a társadalomkutatások módszertana, a deviancia szociológiája és az információs társadalom témaköreiben. 2004-től a Pécsi Tudományegyetem filozófiai doktori iskolájában folytat kommunikációfilozófiai doktori tanulmányokat, 2008-ban abszolutóriumot szerzett. Kutatási területei: társadalmi hálózatok, filozófiai antropológia, információs társadalom. E-mail: prazsak@gmail.com / <http://www.prazsak.hu>

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Prazsák Gergely. „A teve, az oroszlán és a gyermek. Nietzsche emberképe az információs társadalom tükrében.” *Információs Társadalom* IX, 2. szám (2009): 51–67.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.IX.2009.2.4>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Prazsák Gergely

A teve, az oroszlán és a gyermek

Nietzsche emberképe az információs társadalom tükrében

Egalitárius és hierarchikus kommunikációs etika

A társadalom, a társadalmi élet a kommunikációra épül. A *Homo sapiens* nem jöhetett volna létre az együttműködés, a faj- és létfenntartás kihívásaira adott közös válaszok nélkül. „Morfológiailag ugyanis az embert valamennyi magasabb rendű emlőssel szemben főként fogyatékoságok határozzák meg, amelyeket egzakt biológiai értelemben mindig az alkalmazkodás, a specializáció hiányaként, primitivizmusként, azaz fejletlenségként kell megjelölni: tehát lényegében negatívan” (Gehlen 1976: 43). Ugyanakkor az embernek olyan intellektuális képességei vannak, amelyek lehetővé teszik fennmaradását a specializálódás fogyatékoságainak dacára is.

Az intellektuális képességek az emberi agy információfeldolgozó és -raktározó kapacitásának megnövekedése következtében jöttek létre, amit a társas közeg egyre kiterjedtebbé válása serkentett. Az agy megnövekedése lehetővé tette, hogy az ember egyre több más embert is „fejben tartson”, azaz figyelemmel kísérje a társas alakzat változásait.¹ Az egyre nagyobb létszámú közösségekben, a társadalomban élő embernek egyre több társát kellett felismernie, ismernie; egyre nagyobb jelentőségre tett szert az egymásról való tudás (mit szeret a másik, és mit nem; mit szeretne a másik, és mit nem). Robusztus kommunikációs eszköztük (a kurkászás) használatával a nemember főemlősök viszonylag sok társukkal tarthattak fenn kapcsolatot, ugyanakkor az emberhez képest mégis jóval kevesebbel (még akkor is, ha egyes fajok egyedei napjaik mintegy ötödrészét kurkászással töltik). Az emberek ébrenlétük minden ötödik percét töltik szociális interakcióval, amely időnek 60-70%-át szociális témák megtárgyalására („pletykára”) fordítják. Ehhez azonban a kurkászáshoz képest sokkal nagyobb hatásfokú eszköz áll a rendelkezésükre: a nyelv (Dunbar 2006). A nyelv lehetővé teszi, hogy a társas közeg mérete növekedjen, s így a sajátosan emberi kommunikáció nemcsak következménye, de oka is annak, hogy „a még meg nem állapodott állat” (Nietzsche 2000: 50) egyáltalán túlélje a specializálatlanságából adódó kiszolgáltatottságot, s meghatározatlanságát visszájára fordítva tehermentesítse, illetve létrehozza önmagát. Az emberi kommunikáció és az arra épülő kultúra lehetővé teszi, hogy az emberiség, az ember ne elszenvedje, hanem cselekedeteivel alakítsa jelenét és jövőjét. „A természet azt akarta, hogy az ember teljességgel önmagából hozza létre mindazt, ami túlmegy állati létének berendezkedésén, és semmilyen más boldogságban vagy tökéletességben ne részesedjék, mint amit önmaga, minden ösztöntől szabadon, saját eszével szerzett meg” (Kant 1980: 61). Kant mindemellett azt is hangsúlyozza, hogy az ember intel-

¹ Ugyanakkor az emberi agy információfeldolgozó képességének határai vannak, amire Dunbar hívja fel a figyelmet (Dunbar 2006).

lektuális képességei nem az individuum, hanem a közösség szintjén fejlődhetnek csak ki. „Az emberben (mint az egyetlen értelmes földi teremtményben) az észhasználatot célzó természeti adottságok csupán a nemben fejlődhetnek ki teljesen, nem pedig az individuumban” (Kant 1980: 60). Kant és Dunbar egyetértenek abban, hogy a nyelv az emberek közös erőfeszítése, az együttműködés révén jelenhetett meg. A teljes szintaktikus nyelv megjelenését azonban megelőzte a taglejtések nyelve (Nyíri 2007b: 7). Rousseau ugyancsak ír a taglejtések nyelvéről és „a természet kiáltásáról” (Rousseau 1978: 103). Szerinte ez a kommunikációs eszköz elegendő az elemi szükségletek kielégítésére,² ezért a nyelv megjelenése az erkölcsi szükségletekre és a szenvedélyekre vezethető vissza, amelyek között a szeretet az első helyen áll (Rousseau 2007: 10).

Az emberi nyelv genealógiája azonban nem csak az együttműködés és a szeretet egalitárius kommunikációs etikája alapján képzelhető el. A klasszika-filológia 29 éves professzora, Friedrich Wilhelm Nietzsche *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című (életében meg nem jelent) munkájában amellet érvel, hogy az emberi intellektus magában hordoz egy atavisztikus vonást, amelyet az emberiség nemhogy nem tudott levetkőzni azóta, hogy „kiemelkedett” az állatok közül, de inkább még tökélyre is fejlesztett: az ember intellektuális képességeinél fogva gőgösen tekint a világ más élőlényeire, amit különös megismerőszőntöne indokol számára. Ez a különös intellektus, a „megismerés” és az „okosság” különös képességébe vetett hit valójában önhittség. „De ha szót tudnánk érteni a szűnyoggal, megtudhatnánk, hogy ez az apró rovar ugyanevvel a pátozzsal úszik a levegőben, s önmagát véli e világ repülő közép-pontjának. Semmi sem olyan hitvány és csekély a természetben, hogy a megismerés leheletétől ne fúvódnék fel rögtön, mint valami tömlő; s amiképp minden teherhordó bámulókat akar, úgy az emberek között a legbüszkébb, a filozófus is úgy véli, hogy teleszkopikusan mindenfelől az ő tevékenységére és gondolkodására szegeződik a világegyetem valamennyi szeme” (Nietzsche 1992: 3). Az intellektus nyomása alatt követi el az ember a lehető legnagyobb bűnt: becsapja önmagát. „Amaz önhittség tehát, amely a megismerés és az érzékelés kísérője, az ember szemére és más érzékeire áthatolhatatlan ködöt bocsátva megcsalja saját magát a létezés értékét illetően, azáltal tudniillik, hogy nagyon is hízelgő véleménnyel van magáról a megismerésről” (Nietzsche 1992: 4). Az intellektus Nietzsche szerint valójában megtévesztés, ámitás, becsapás (mégpedig annak is a legsúlyosabb formája: önbecsapás). Leggyakrabban az önálcázásban, a színészkedésben érhető tetten. „Az önelváltoztatásnak ez a művészete az emberben éri el csúcspontját: itt ugyanis a megtévesztés, a hízelgés, a csalás és ámitás, a hát mögött beszélés, a reprezentálás, az idegen tollakkal ékeskedés, a maszkírozottság, a mindent leplező konvenció, a mások és önmagunk előtt való színészkedés – egyszóval az egyetlen lán, a hiúság körüli szüntelen körözés – olyan szabály és törvény, hogy jószerevével nincs fölfoghatatlanabb, minthogy miképpen támadhatott az emberekben tiszta és valódi ösztön, igény az igazság iránt” (Nietzsche 1992: 4). Miért is van szükség az önálcázásra? És hogyan következik ebből a „nem morálisan fölfogott igazság és

² A paleoantropológiai kutatások szerint ez nincs kizárva, ugyanis például Donald a sok százezer éves, állítása szerint mimetikus kultúrában élő homo erectusról a következőket írja: „Az erectus szisztematikus, szervezett teremtmény benyomását kelti, aki tudott közösen vadászni, és szerszámokat készíteni, ennivalót főzni, generációk között átadni a készségeket, és kulturálisan fejlődni – igaz ugyan, hogy a modern emberekhez képest csigalassúsággal” (Donald 2001: 110).

hazugság”, valamint a hierarchikus kommunikációs etika? Az önálcazásra nem csak a természeti körülmények között volt szüksége az embereknek, ugyanis az önálcazás a szociális interakciókban válik igazán lenyűgözővé. „Amennyiben az individuum más individuumokkal szemben tartani akarja magát, az intellektust rendszeresen csak önálcazásra használja; mivel azonban az ember szükségéből és unalomból társadalmilag, más-ként: nyájban is létezni kíván, nem nélkülözheti a másokkal való békekötést” (Nietzsche 1992: 4–5). A békekötés az a pont, ahol és amikor megjelenik a hazugság, hiszen a békekötésben szögezik le, „hogyan kezdve miben áll az 'igazság', vagyis a dolgokat általánosan és kötelezően érvényes jelölésekkel [nevekkel] látják el” (uo.). A hazugság ettől kezdve a társadalmi konvenciók (a békekötés) kijátszása, s ha ezzel a hazug ember másoknak kárt okoz, akkor a közösség kiközösíti: ennyiben ragaszkodik a közösség az igazsághoz. Amennyiben nem okoz kárt a hazug, a közösség nem törődik vele, s ha a hazug kifejezetten hasznot hozó módon hazudik, akkor a közösség elfogadja (ugyanígy áhítja az ember az igazságot is).

Nietzsche szerint a nyelv (s ennek *következtében* a kommunikáció is) önmagában hazugságra épül, hiszen a szavak és a fogalmak megszüntetik a jelölt és a jel közötti közvetlen kapcsolatot, azaz konvenciókat alakítanak ki, amelyek *következtében* idővel a jel és a jelölt között mindenféle tapasztalati kapcsolat megszűnik. Ennek *következtében* a nyelv genezisekor nem az igazság a döntő. „Ha összevetjük a különböző nyelveket, világosan kitétszik, hogy a szavaknál soha nem az igazság a mérvadó, nem az adekvát kifejezés a cél; ha úgy lenne, nem volna ennyi nyelv a világon” (Nietzsche 1992: 6). Nietzsche szerint a nyelv genezise során inkább arról van szó, hogy a szavak a dolgoknak az emberekkel való relációit jelölik. Hasonlóképpen az „igazság” elfelejtéséről van szó a fogalmak genezise esetében is. Nietzsche szerint a fogalmakkal tulajdonképpen elhanyagoljuk a valóságot és az individuálist, és az egymással nemazonost azonossá tesszük. Minden fogalom általánosít, következésképpen eltekint az egyedi egyediségtől, s ennek *következtében* az igazság metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok, azaz emberi viszonyok összessége. A fogalmak révén az emberek általánosítják, eltaposítják a világot, így vélnek hatalmat gyakorolni fölötte. Erre utal Spengler is, aki úgy fogalmaz, hogy „az emberi értelem nevek és számok révén szerez hatalmat a világ felett” (Spengler 1995: 107). A fogalmakkal, sémákkal „lehetséges valami olyasmí, ami az érzékletes első benyomásnál megmaradva sohasem sikerülhetne: egy piramisforma rend felépítése, melyben a különböző kasztok és fokozatok a helyükre kerülnek, egy törvények, privilégiumok, alárendelések és gondosan megvont határok alkotta új világ megteremtése, amely úgy állítatit szembe az első benyomások érzékletes világával, mint az állandóbb, általánosabb, ismerősebb, emberibb, következésképp a mérvadó és imperatívikus világ” (Nietzsche 1992: 8). Ebben a viszonylatban a fogalmakkal való játékból következnek az igazságok, amelyek szabályokhoz kötöttek: „a fogalmakkal való kockajátékban az 'igazság' azt jelenti, hogy mindegyik kockát az előírt módon használjuk, gondosan megszámloljuk a pontjaikat, helyes rubrikákat alkotunk, és soha nem vétünk a kasztrendszer hierarchiája, azaz a rangsor ellen” (uo.). Látható tehát, hogy Nietzsche a békekötés, a szabályok és a nyelv létrejöttében az emberi viszonylatok, valamint az emberek és a dolgok közötti kapcsolatok leképeződését látja (melyben az alá-fölé rendeltség kitüntetett helyet foglal el).

Mintegy tizenhárom évvel később, 1886-ban Nietzsche már a nyelv és a tudat közötti kapcsolatról értekezik. Arról elmélkedik, hogy a nyelv és a tudat fejlődése kéz a kézben jár egymással. Azt állítja, hogy „a tudat finomsága mindig függött *egy ember* (vagy állat) *kommunikációs képességétől*, ez utóbbi pedig a *kommunikációs igénytől*”, majd így folytatja: „*a tudat csak a közlési igény nyomására fejlődhetett ki*”, továbbá úgy véli, hogy „kezdetből fogva csak ember és ember (különösen parancsoló és engedelmeskedő) között volt szükség rá, csak itt volt hasznos és pontosan e hasznossági fok függvényében fejlődött ki. A tudat voltaképpen kapcsolathálózat ember és ember között – csak mint ilyennek kellett kifejlődni: a remete- és a ragadozótermészetű ember meglelt volna nélküle” (Nietzsche 2003b: 212–213). A „parancsoló és engedelmeskedő között” kifejezéssel Nietzsche későbbi filozófiájában a piramisforma rend, a nyelv által is közvetített szociális alá-fölé rendeltség jelenik meg.³ Ez a piramisforma rend a késői Nietzsche-nél szorosan összefügg a tudattal, a tudatos gondolkodással (nem az ésszel). „Mert még egyszer hangsúlyozom: az ember – mint minden eleven teremtmény – állandóan gondolkodik, de nem »tud«, a tudatossá váló gondolkodás csak a gondolkodás elenyésző része, mondjuk ki, hogy a legfelületesebb, leghitványabb része – mert csak ez a tudatos gondolkodás történik szavakban, vagyis közlési jelekben, amelyek által a tudat eredete fölfedi önmagát” (uo.). Nietzsche szerint a nyelv és a nyelv fogalmait használó tudat valójában az átlagost tudatosítja az emberben, s ezzel kényszerít gyakorol az „igazság megismerésére” törekvő fogalomalkotás és fogalomhasználat művészi szabadságán, amely megvonja az individuumtól azt, ami a szabad ember sajátja. „Valójában mindenkinek nagyon is tisztában van vele, mennyire egyszeri a világon, hogy egyedüli példány, s hogy nincs az a tündér szerencse, mely képes lenne a csodásan tarka sokféleséget újólággá az egyféleséggé rázni össze, aki éppen ő” – írja harmadik korszerűtlen elmélkedésében (Nietzsche 2004: 181). Nagyjából ugyanekkor már megjelenik az örök visszatérés gondolati előzménye is *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című tanulmányában, ahol a következőképpen fogalmaz: „A fogalmaknak amaz irtatlan gerendázata és pallózata, amelybe kapaszkodva az oltalomra szoruló ember átmenti magát az életen, a felszabadult intellektus számára csupán álványzat és tornaszer legvakmerőbb mutatóványaihoz; s ha halomra dönti, feldúlja, ironikusan ismét összerakja, összepárosítva legidegenebb, és szétválasztva legrokonabb elemeit, úgy ezzel azt juttatja kifejezésre, hogy nincs szüksége a gyámoltalanság ezen mankóira, azaz nem a fogalmak, hanem az intuíciók vezetésére bízta magát” (Nietzsche 1992: 13–14). Vagyis Nietzsche e helyütt úgy menekül ki a fogalmak konvenciókkal előre meghatározott gerendázatának és pallózatának világából, hogy azt halomra dönti. E halomra döntés azonban nem pusztán thanatoszi rombolás; nem torpanhat meg a pusztításnál, hiszen az összedöntött fogalompiramis újbóli összerakásának alapzatát teremti meg így a szabad szellem, s ezzel új „piramisforma rendet” hoz létre az oltalomra szoruló ember számára.

A kommunikációnak akár az egalitárius, akár a hierarchikus etikai modellje érvényesül, a kutatások azt igazolják, hogy az aktuális kommunikációs technológia hatással van az egyénre és a társadalomra egyaránt. Nyíri Kristóf már 1994-ben felvetette azt a kérdést, hogy a számítógépes szövegszerkesztő használata gyakorol-e bármiféle

³ Marx és Nietzsche egyaránt antagonizmusokban gondolkodik (például osztályharc, illetve az úr és a szolga dichotómiája), de ennek a párhuzamnak a kifejtése meghaladná e tanulmány kereteit.

hatást a szövegszerkesztőt használó személy gondolkodására,⁴ s 2006-os tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a „digitális szövegfeldolgozás világában létrejövő gondolkodás cseppfolyós, töredezett, a nézőpont elillanó egysége által jellemzett” (Nyíri 2006: 15). A kognitív tudományok is vizsgálat alá vetették a „hálózati elmét”, s egyértelműsítették az új, külső szimbolikus tárolórendszer megjelenésének a gondolkodásra gyakorolt hatásait. Donald például így fogalmaz: „Még fennállhat az a látszat, hogy az irányítás végső soron az egyénnél van, de lehet, hogy ez illúzió. Akárhogy is, az egyéni elme régóta megszűnt értelmileg önállóan meghatározható lenni saját szűk biológiai membránján belül” (Donald 2001: 308). Castells monumentális trilógiája is gyakorlatilag a megváltozott kommunikációs technológia társadalmi vetületeit elemzi, akárcsak Nyíri Kristóf 2007-ben megjelent tanulmánya, amely remekül mutatja be a kommunikációs technológiáknak az időfogalomra és időtapasztalatra gyakorolt hatását (Nyíri 2007a). S van-e, lehet-e az időfogalom (át)értelmezésénél hatásosabb eszköz ahhoz, hogy a társadalom működése, a rendszer és az életvilág közötti kapcsolat megváltozzon, vagy éppen változatlan maradjon?

Egalitárius és hierarchikus kommunikációs etika az információs társadalomban

Az egyre nagyobb mértékben az internethez kötődő információs társadalomban ma már egyre komolyabb kérdésként fogalmazódik meg a nyugati világban az egalitárius és a hierarchikus kommunikációs etika közötti különbség, amely gyakran az egyén és a közösség, a verseny és a szolidaritás közötti választásokban csúcsosodik ki. A kérdés annál is inkább aktuális, mert egyre többen használják az internetet, s így idővel elkerülhetetlen, hogy az internet használata ne csak a gazdag kisebbség „úri hóbortja” maradjon. Az International Telecommunication Union honlapján található adatok szerint 2007-ben minden ötödik ember internetfelhasználó volt a Földön, s az azóta eltelt idő alatt ma már talán minden negyedik azzá vált. Magyarországon az Eurostat adatai szerint 2008-ban a 16–74 éves korosztály 56%-a használta legalább heti rendszerességgel az internetet, azaz Magyarországon ma már több internethasználó él, mint ahányan nem használják az internetet. E tény felveti azt a kérdést, hogy például Magyarország esetében milyen hatással van az internethasználat tömegessé válása a kultúrára.⁵ Az egalitárius kommunikációs etika pártján állók azt mondják, hogy a tömeges együttműködés (Surowiecki 2007) és az épülő wikigazdaság (Tapscott és Williams 2007) olyan teljesítménytöbbletet hoz létre, amely – az új kommunikációs technológiáknak köszönhetően – korábban nem látott mértékben vonja be a tömegeket a tartalom-elő-

⁴ Nyíri egy másik tanulmányában felhívja a figyelmet Nietzsche egyik levelére, illetve annak egy részletére. „Amikor Wittgenstein egyik kedvenc szerzője, Friedrich Nietzsche írógépet kezdett használni, és néhány azon írt rigmust megküldött egy barátjának, utóbbi – aki zeneszerző volt – fölfigyelt a robusztus nyelvezetre. 'Lehet, hogy ezen eszköz által Ön akár új kifejezésmódra is szert fog tenni' – írta; 'velem legalábbis megeshetne ez; nem tagadom, hogy »gondolataim« a zenében és a nyelvben gyakran a toll és a papír minőségén múlnak'. Amire Nietzsche így válaszolt: 'Igaza van – íróeszközünk részt vesz gondolataink formázásában.'” (Nyíri 1994: 361)

⁵ Magyarországon az internethasználók aránya éppen megfelel az EU 27 országok átlagának.

állításba, az (online) kultúra teremtésébe. Csepeli György 2008-ban az információs társadalom hurráoptimizmusa mellett felveti a negatív utópia lehetőségét is, amikor a következőképpen fogalmaz: „Ha nincsenek meg a megfelelő nem tekintélyelvű ellenőrző eszközök, mint például a szakértők kölcsönös ellenőrzése és korrekciója, a nem odatarozó, ostoba és gonosz kapcsolódó tartalmak folyamatos kiszűrését biztosító önszervező eljárások, akkor a wikipédia lidércnyomássá változhat. A web által lehetővé tett kollektív jelenlét irányításának művészete akkor születik meg, ha lehetővé válik, hogy a kibertéren belül is folyamatosan újjászülethessen a rend, s megvédhesse magát a káosszal szemben. Ebben látom a jövő egyik legfontosabb közszolgálati kihívását” (Csepeli 2008: 4). Nyíri 2006-os filozófiai tolmácsolásában ugyanez a következőképpen hangzik: „A globalizáció által elvben lehetővé tett gazdasági racionalitás és ideológiai nyitottság, és kivált a globális információs társadalom kommunikációs közege – vagyis az internet – által kilátásba helyezett multimediális tudásgazdagság üres ígéretté válhat, ha fizikai, kognitív és emberi környezetünk nem rendelkezik a specifikus stabilitások valamiféle minimumával” (Nyíri 2006: 16–17). Minden bizonnyal nem a két véglet közül kell választaniuk az információs társadalomról gondolkodóknak, de valamilyen mértékben mégis állást kell foglalni a közösségi tartalomkészítési elv használhatóságát, elfogadhatóságát illetően.

Az egalitárius és a hierarchikus kommunikációs architektúra ötvözésére tesz remek kísérletet Barabási (2008): a hálózatok egalitárius voltát ötvözi hierarchikusságukkal, és ún. kisvilághálózatokról beszél. A kisvilághálózatok lényege, hogy a hálózatban az egyenlő fontosságú csomópontok között vannak „még egyenlőbbek”. Ezt a jelenséget már Milgram (1967) is felismerte. Lényege abban áll, hogy a társadalomban az emberek közötti távolságot a sok ismerősségi, baráti kapcsolattal rendelkezők (tehát a nagy hálózattal rendelkezők) rövidre zárják. Azok, akiknek sok ismerősük van, viszonylag gyorsan elérhetnek bárkit, s a kevés ismerőssel rendelkezők az ő erőforrásaikat használják fel (s ha Dunbar *potyázás* terminusát a társadalmi hálózatokra is kiterjesztjük, akkor az iménti zárójel előtti „fel” igekötőt akár ki is cserélhetjük a „ki” igekötőre). Az elmélet nem marad falszifikálhatatlan teória, ugyanis Barabási kutatásai szerint az élet számos területén megfigyelhető a *kisvilághálójelenség*, amely matematikai modellekkel is leírható, s empirikusan vizsgálható.

Egy 2008 tavaszán végzett kutatás során, amelyben az internet és a kultúra kapcsolatát vizsgáltuk, a kisvilágokra jellemző kapcsolati egyenlőtlenségeket találtunk.⁶ A társadalmi egyenlőtlenségek nem tűntek el az információs társadalomban: a vizsgálat a társadalmi egyenlőtlenségek és a kommunikációs egyenlőtlenségek közötti összefüggésekre is rámutatott. Az eredmények alapján nem igazán lehet arról beszélni, hogy a kapcsolati tőke egyenlő mértékben oszlana meg a hálózat tagjai között, vagyis az adatok nem támasztják alá az (online) egalitárius társadalmi berendezkedés elképzelését.

A hálózat kitüntetett pontjain található emberek nagyobb információforgalmat bonyolítanak le, azaz több mindenről tudnak (össze tudják hozni a szociális „keresletet” és „kínálatot”) és ennek alapján az információs tőkájüket gazdasági tőkére válthatják. „Az új gazdaság azért információs, mert az egyes szereplők vagy gazdasági egységek termelékenységére és versenyképességére (legyen szó akár egyes vállalatokról, akár ré-

⁶ A kutatásról ugyanebben a folyóirat-számban közlünk beszámolót (Csepeli és Prazsák 2009).

giókról vagy egész országokról) alapvetően attól a képességüktől függ, hogy milyen mértékig tudják létrehozni, feldolgozni és hatékonyan alkalmazni a tudásalapú információt” (Castells 2005: 125). A vállalatokon, régiókon és országokon kívül ebben az összefüggésben az individuumokra is gondolhatunk, akik a társadalmi hálózat kitüntetett pontjain kontrollálják az információk áramlását, illetve az információáramlásról piacképes metainformációkat gyűjtenek be, azaz olyan új információkat hoznak létre, amelyek anyagi tőkévé alakíthatók. Ezért érdemes a társadalmi hálózat centrumában lenni: a korszerű kommunikációs eszközök használata megkönnyíti a központi helyre kerülést.

Kitüntetett hálózati pozícióba a figyelem felkeltésével kerülhetnek a hálózat tagjai. Ennek elérése érdekében kulcstényező a figyelem önmagukra terelése, ezért a figyelem gazdaságtanáról beszélhetünk. E tétel szélsőséges megfogalmazása szerint „a pénz követi a figyelmet, és nem vice versa” (Bard és Söderquist 2002: 199). Jól látszik ez a jelenség a European Social Survey (ESS) adatfelvételeiből is. Minél gyakrabban használja valaki az internetet, annál kisebb a valószínűsége, hogy találónak érzi magára a következő leírást: „Fontos számára, hogy szerény és visszafogott legyen. Megpróbál úgy élni, hogy ne vonja magára mások figyelmét.” A fordított irányú összefüggés erőssége 2002 és 2006 között ugyan valamelyest csökkent, de minden mintaévben szignifikáns és viszonylag erős volt. Ezzel együtt az is elmondható, hogy minél gyakrabban internetezik valaki, annál inkább igaznak érzi magára azt a leírást, miszerint „fontos számára, hogy megmutassa képességeit. Azt akarja, hogy az emberek nagyra becsüljék azért, amit tesz.”⁷ Az azonos irányú összefüggés 2002 és 2004 között jelentősen erősödött, majd 2004 és 2006 között valamelyest csökkent, de 2006-ban ennek ellenére még mindig erősebb volt, mint 2002-ben. A kulturális határokon (például a Lajtán) is átnyúló adatfelvétel egyértelműen alátámasztja, hogy az információs társadalomban a figyelem felkeltésének komoly jelentősége van: minél inkább integrálódott valaki az online világba, annál inkább fontosnak tartja, hogy felhívja a figyelmet önmagára. Ha csak egy pillanatra: akkor is.

2008. november 21-én az *Index.hu* beszámolt a *Justin.tv* egyik „műsorszámáról”. A Justin.tv lehetővé teszi, hogy egy internetre csatlakoztatott és folyamatosan magunkkal vitt webkamerával élő közvetítést adunk mindennapjainkról. Az *Index.hu* beszámolója szerint történt egyszer, hogy egy floridai fiú (Biggs) a webkamera előtt öngyilkossággal fenyegetőzött. A webkamera adását nézők nem hittek neki, de a fiú bevette a pirulákat, majd lefeküdt az ágyára. Egy ideig úgy tűnt, hogy csak viccel, és valójában lélegzik. Aztán kihívták a rendőröket, akik behatoltak a lakásba, és már csak azt állapíthatták meg, hogy a fiú igazat mondott.⁸ Egy pillanatig lehetett csak a figyelem középpontjában, de

⁷ Az idézett vizsgálat során 24 európai országban (köztük Magyarországon) hajtották végre az adatfelvételt. Az EU-országokon kívül a mintába került Svájc, Norvégia és Ukrajna is. A három mintaévben 116 343 tizennyolc éven felüli embert kérdeztek meg. Az internet használatát hétfokú skálán mérték, amelynek egyik végén az internethez hozzá nem férők, míg a másikon az internetet napi rendszerességgel használók helyezkedtek el. A másik két állítás találó voltát hatfokú Likert-skálán mérték, amelynek az egyik végén a „nagyon hasonlít rám”, a másikon az „egyáltalán nem hasonlít rám” vélemény volt. Az internethasználat gyakoriságára vonatkozó kérdést kérdezőbiztos tette fel, míg a másik kettőre ún. „önkitöltés” kérdőívben adtak választ a megkérdezettek. A dokumentáció elérhető: www.europeansocialsurvey.org

⁸ A cikket azóta levették az *Index.hu*-ról, de a Google keresőprogram útján a következő link hívószóként való beírásával, *tárolt* változatban még elérhető: <http://index.hu/tech/nct/biggs081121/> (2009. március).

paradox módon valójában inkább csak a halála tette érdekessé. A példa jól szemlélteti azokat, a modernizáció következtében megjelent szekuralizációs, individualizációs és racionalizációs folyamatokat, amelyeknek a filozófiai aspektusait radikálisan emelte ki Nietzsche, és amelyek történet-szociológiai aspektusairól írt Weber. Mindez különösen képpen kiegészül a bizalommal és a hitelmentalitással (Csepeli 2007), illetve – mint Biggs történetéből is láthattuk – az ezek hiányából adódó anómiával.

Az előbbieken említett európai kutatás adatai alapján megállapítható, hogy Európában az internethasználat együtt jár az emberekbe vetett *bizalommal*, valamint a *segítőkézség* feltételezésével. Megfigyelhető azonban az is, hogy miközben minden mintaévre igaz ez a tendencia, az internethasználat és a három kérdéssel mért *szociális bizalom* közötti kapcsolatok erőssége 2002 és 2006 között csökkent.

1. táblázat

Az internethasználat és a szociális bizalom⁹ összefüggésének változása 2002 és 2006 között Európában (átlagok)

	Használ internetet			Nem használ internetet			eta ²
	2002	2004	2006	2002	2004	2006	
A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?	5,17	5,04	5,14	4,31	4,29	4,31	0,032 0,024 0,028
Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?	5,58	5,49	5,76	4,84	4,96	5,2	0,024 0,013 0,015
Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?	4,78	4,66	4,87	4,19	4,18	4,43	0,016 0,01 0,008

Megjegyzés: Az eta²-oszlopban minden cellában három érték látható. A normál szedésű sorok a 2002-es, a dőlt betűvel szedettek a 2004-es, a félkövérrel kiemelt pedig a 2006-os értékeket mutatják. Az eta²-adat esetében lehetséges a független (ok) és függő (okozat) változók megkülönböztetése, ami egyszerre mind elődejtésű is feltételez. Ezáltal e lehetséges elődejtésűtől eltekintve (de azt nem kizárva) csak a változók közötti összefüggés erősségére utal. Minden bemutatott kapcsolatot szignifikáns, az F próba szignifikanciaszintje: 0,000.

Míg 2002-ben az internetet bármilyen rendszerességgel használók között a *segítő-készséget* mérő tízfokú skálán 4,78 volt az átlagos érték, és az internetet egyáltalán nem használók között 4,19, addig 2006-ban ezek az értékek rendre 4,87-ra, illetve 4,43-ra nőttek. Az összefüggés erősségét mérő eta² értéke ennek megfelelően 0,016-ról, 0,008-re csökkent. Azaz összességében növekedett az emberek *segítő-készségébe* vetett bizalom, ugyanakkor az internetet használók és nem használók közötti „bizalmi árok” mélysége csökkent. Hasonlóképpen csökkent az eltérés az internetet használók és nem használók között a másik ember *tisztességébe* vetett bizalom mértékét illetően. Míg 2002-ben

⁹ Az ESS-kérdőívben három kérdés is az emberekbe vetett bizalom mértékére kérdez rá. Az alábbi táblázatban a szociális bizalmat három változó alapján láthatjuk. A megkérdezetteknek mindhárom változó mentén egy-egy 11 fokú skálán kellett a válaszokat elhelyezniük. A skála magas értékei mindegyik változó esetében a bizalomra utalnak (bizalom, tisztesség, segítőkészség). A táblázat értelmezéséhez lásd a táblázat alatt található „megjegyzést”.

az internetet használók között 5,58 volt az átlag, addig az internetet nem használók között 4,84. Ugyanezek az értékek 2006-ra rendre a következők lettek: 5,76, illetve 5,2, s ennek megfelelően az összefüggés erősségét mérő η^2 értékei is csökkentek (0,024-ről 0,015-re). A bizalom és az internethasználat közötti összefüggés az előzőekhez képest nem változott olyan jelentősen, de a tendencia ebben az esetben is érvényesül: az η^2 értéke a 2002-ben mért 0,32-ről 0,28-ra csökkent. Az adatokból látható, hogy ahogy az online világ népessége egyre inkább bővül, úgy közelítenek egymáshoz az internetet használók és nem használók attitűdjei a szociális bizalom tekintetében.

Néhány érték átértékelése

2008 szeptemberében és októberében – kapcsolódva az internet és a kultúra kapcsolatának tavasszal lebonyolított vizsgálatához – újabb adatfelvételle¹⁰ került sor egy reprezentatív minta körében. Ekkor elsősorban nem az internethasználat, hanem a kultúrával kapcsolatos attitűd alakulása volt a felmérés tárgya, de a kérdőívben szerepelt néhány kérdés az internet használatára vonatkozóan is.

A kérdőív első kérdése mintegy harminc érték fontosságára kérdezett rá. A megkérdezetteket arra kérték a kérdezőbiztosok, hogy egy-egy tizenegy fokú skálán (0-tól 10-ig, ahol a magas értékek a fontosságot jelentik) határozzák meg, mennyire fontos számukra az adott érték. A következő táblázat az egyes értékek értékelését mutatja aszerinti bontásban, hogy a megkérdezett használ-e számítógépet, illetve internetet, vagy sem. A számítógépet használók aránya 48,7%, közülük mindössze 4,7% nem használ internetet, így az internethasználók aránya 44%-nak adódik.

Atáblázatból (lásd 2. táblázat) megállapítható, hogy a számítógép- és internethasználók a *vallás*, a *pénz* és a *haza* értékein kívül minden értéket fontosabbnak tartanak, mint a számítógépet nem használók. A *vallás* abszolút és relatív értelemben is hátraszorult a digitális eszközöket használók között, ami jól jelzi e csoport szekularizálódott világnézetét. A *pénz* a számítógépet nem használók körében a tizedik, míg a számítógépet használók között a kilencedik helyen található, ezzel szemben az internethasználók körében majdnem tíz hellyel hátrébb csúszott. Hasonlóképpen fontosabb az anyagi jólét is a számítógépet nemhasználók, mint a számítógépet használók számára. E két jelenség mögött a valóságos életben megfigyelhető társadalmi egyenlőtlenségek munkálnak (amelyek egyébiránt szinte mindegyik érték rangsorra rányomják bélyegüket): a számítógépet nem használók szegényebbek, alacsonyabb iskolai végzettségük van, többen laknak közülük falvakban. Ezért nem meglepő, hogy számukra fontosabbak azok a materiális értékek, amelyek a magasabb státusú és digitális eszközöket használó válaszadók körében hátrébb szorulnak az értékek rangsorában. Az előbbieket elkeseredettsége jól látható abból is, hogy a *társadalmi igazságosságot* és *megbecsülést* fontosabbnak tartják, aminek az okát egy más kutatásokból is ismert összefüggésben találhatjuk meg: „A kelet-európai országokban látható módon az alacsonyabb jövedelmű csoportok kereseti viszonyainak radikális megváltoztatását vallják az emberek” (Örkény 1997: 197).

¹⁰ A tizennégy éven felüli lakosságra nézve reprezentatív 3000 fős mintában a személyes, kérdőíves adatfelvételt ezúttal is a Szonda – Ipsos munkatársai hajtották végre.

S minden bizonnyal ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy mivel anyagilag nem érzik magukat kellőképpen megbecsülve, *munkájuk* és *hivatásuk* kevésbé fontos a számukra. Mentsvárat a *család*, a *szeretet* és mindezek nyomán a *békesség*, azaz a vallásos értékek jelentenek számukra. Közel 65%-uk arról számol be, hogy *nehezen vagy nagyon nehezen élnek meg jövedelmükből*. Ennek megfelelően szórakozásuk a televízióhoz kötődik: közel 88%-uk mindennap néz televíziót, amivel az átlagos hétköznapiakon átlagosan 465 percet töltenek el (elsősorban híreket, filmeket és szappanoperákat nézve). Ehhez a csoporthoz képest a digitális eszközöket használók között a *szeretet* és a *békesség* hátrébb szorul, ez utóbbi az internethasználók között egészen a hatodik helyre.

2. táblázat
Az értékek értékelése

	Nem használ PC-t		Használ PC-t		Használ internetet	
	Átlag	Rangszám	Átlag	Rangszám	Átlag	Rangszám
Család	9,70	1	9,79	1	9,78	1
Munka, hivatás	6,76	18	8,40	14	8,26	16
Szabadidő, kikapcsolódás	6,78	17	7,84	19	8,13	17
Barátok	6,54	19	7,71	20	7,98	20
Kultúra	5,97	23	6,54	26	7,08	25
Politika	3,94	30	4,32	30	4,20	30
Szeretet	9,07	2	9,18	4	9,30	3
Műveltség	7,46	15	7,95	17	8,38	12
Vallás, hit	5,69	24	5,38	29	4,90	29
Pénz	8,21	10	8,60	9	8,12	18
Közélet	5,43	25	6,70	25	6,14	28
Tanulás	5,39	26	7,28	23	7,56	23
Karrier	4,91	27	7,09	24	7,38	24
Szerelem	6,21	21	8,32	15	8,55	9
Önmegvalósítás	6,39	20	7,91	18	8,31	14
Jó közérzet	8,89	5	9,08	6	9,17	4
Anyagi biztonság, jólét	8,89	4	9,10	5	9,12	5
Sport	4,34	29	5,91	28	6,52	27
Utazás	4,42	28	6,08	27	6,67	26
Bölcsesség	6,92	16	7,62	21	7,64	22
Békesség	9,01	3	9,19	3	9,04	6
Szabadság	8,65	7	8,98	7	8,95	8
Haza	8,41	9	8,49	11	8,30	15
Társadalmi igazságosság	8,17	11	8,58	10	8,36	13
Belső harmónia	8,63	8	8,86	8	9,02	7
Önmaga	7,92	12	8,45	13	8,52	10
Változatos, érdekes élet	6,15	22	7,44	22	7,88	21
Humor	7,47	14	8,30	16	8,46	11
Boldogság	8,86	6	9,40	2	9,38	2
Társadalmi megbecsülés	7,53	13	8,45	12	8,11	19

Mindhárom csoport esetében a *család* a legfontosabb érték. A számítógépet nem használók között a *szeretet* került a második helyre, míg a számítógép-használók és az

internethasználók között a *boldogság* található ugyanitt. A számítógépet nem használók a *békességet* tartják a harmadik legfontosabbnak, akárcsak a számítógép-használók. Ezzel szemben az internethasználók között a *boldogság* letaszította a dobogó aljára, s a *békesség* egészen a hatodik helyig csúszott. A digitális eszközöket használók körében az első három legfontosabb érték között megjelent a *boldogság*, amelynek meghatározói között más kutatások a társas támogatás különböző formáit, a sportolást, a depressziómentes hangulatot és a magasabb anyagi státust azonosították (Kopp és Skrabski 2008: 73). A boldogság azonban – a sportolással és az anyagi státussal együtt – olyan átmeneti érték, amelyben már jelentős mértékben megjelenik az individuum, az *én*. E boldogság kevésbé „közösségi” érték, mint a *család*, a *szeretet* és a *békesség*: a keresztény tanítások szempontjából sokkal inkább e világi, mintsem túlvilági érték. Az internethasználók által fontosnak tartott e világi értékek sorát gyarapítja még a *jó közérzet*, az *önmaga* és a *szerelem* mint érték is. A *szerelem* az internethasználók között bekerült az első tíz legfontosabb érték közé, míg a másik két csoport esetében a huszonegyedik, illetve a tizenötödik helyen található. Az önmegvalósítás és a karrier is előkelőbb helyen szerepel az internethasználók között, mint az internetet nem használók között. Az internethasználók között a *közélet* fontossága a relatív rangsorban hátrébb került, s a *politika* fontossága zárja mindhárom csoport esetében az értékek rangsorát.

A „megváltozott-e az Ön élete, amióta internetezik?” kérdésre az internethasználók mintegy 40%-a adott „igen” választ.

3. táblázat.

Miben változott meg az élete? (Az állítással egyetértők aránya százalékban)

Mindenhez könnyebben hozzáférhetek (zenékhez, filmekhez, információhoz, barátokhoz, könyvekhez stb.).	75,5
A világ eseményeiről tájékozottabb vagyok.	74,1
Egy új képvilág nyílt meg előttem.	70,4
Kevesebb időt töltök tévénézéssel, mint azelőtt.	56,8
Kevesebb időt töltök könyvek olvasásával, mint azelőtt.	51,9
Műveltebb vagyok, mint azelőtt.	50,3
Új barátokra, ismerősökre teszek szert.	44,9
Jobban le tudom kötni magam, nem unatkozom.	44,7
Politikai és közéleti kérdésekben tájékozottabb vagyok, mint azelőtt.	39,5
Kevesebb időm van újságok, magazinok olvasására.	37,2
Intenzívebbé válnak a korábbi kapcsolataim.	30,6
Ritkábban járok moziba.	25,5
Kevésbé járok el otthonról szórakozni.	25,1
Olyan emberekkel is meg tudom osztani a problémámat, akiket személyesen nem ismerek.	23,4
Ritkábban járok színházba.	19,8
Kevesebbet sportolok, sétálok.	17,1
Kevesebbet beszélgetek a családtagjaimmal, mint azelőtt.	15,8
Ritkábban találkozom a barátaimmal.	12,6
Szinte rabja vagyok, minden időmet ezzel töltöm.	3,9

A változásokról beszámolók azt említik a leggyakrabban, hogy könnyebben hozzáférnek mindenhez, és a világ eseményeiről tájékozottabbak. A dobogó harmadik he-

lyére került még a képvilág újdonsága. A legkevesebben arról számoltak be, hogy az internetezés rabjai lettek. (Az ehhez a csoporthoz tartozók abszolút száma mindössze húsz fő, így ennek a csoportnak a további elemzése nem lehetséges.)

A 3. táblázatban dőlt betűvel szedett állítások a társas kapcsolatokban bekövetkezett változásokat firtatják. A négyből három pozitív irányú változást fogalmaz meg, azaz a társas kapcsolatok gyarapodását, mélyülését jelzi, az utolsó pedig ezekkel ellentétes állítás. E négy változóból létrehozható egy új, amely azt méri, hogy a megkérdezett az első három kérdés esetében hány alkalommal adott „igen” választ, azaz a fenti három kérdés alapján hány esetben számolt be arról, hogy az internet használata pozitív hatást gyakorolt társas kapcsolataira. Az így kialakított skála legkisebb értéke 0 (azaz: egy esetben sem), legmagasabb értéke 3 (azaz: mindhárom esetben). Amennyiben ebből a hármas skálából kivonjuk a „ritkábban találkozom a barátaimmal” állításra adott „igen” választ, akkor megtudjuk, hogy a négy változó alapján mennyire változtak pozitív irányban a megkérdezett szociális kapcsolatai az internet használatának hatására. Így a következő eredményt kapjuk: azoknak, akiknek megváltozott az élete az internethasználat hatására, mintegy 4,5%-át teszik ki azok, akik negatív irányú változásról számoltak be, azaz *ritkábban találkoznak barátaikkal*. A megkérdezettek közel 40%-a arról számolt be, hogy vagy semmilyen hatással nem volt az internet a szociális kapcsolataira, vagy a pozitív és a negatív hatások kiegyenlítették egymást. A fennmaradó 56%-on belül (amely az internethasználók mintegy 23%-át, azaz minden negyedik-ötödik internethasználót jelenti), a válaszok 28,8%-a enged arra következtetni, hogy az internet használata *valamelyest pozitív* hatással van a megkérdezett szociális kapcsolataira, míg 20,3%-uk utal *pozitív* és 6,8%-uk *jelentősen pozitív* hatásra ebben az összefüggésben. Azoknak az aránya tehát, akiknek az internet használata következtében megváltozott az életük, és a változás többek között szociális életüket is érintette, mégpedig úgy, hogy arra nagyon pozitív hatással volt, 2,7%. Ennek a csoportnak a leggyakoribb internetes tevékenységei sorrendben a következők: 1. levelezés, 2. *chatelés* ismerősökkel, barátokkal, 3. hírek olvasása. Ezzel szemben az összes internetező körében a következők a „dobogós helyezések”: 1. levelezés, 2. hírek olvasása, 3. praktikus információk keresése. Azok között, akiknek az internet negatív hatást gyakorolt a társas kapcsolataira, ismét más a sorrend: 1. levelezés, 2. ismeretanyag gyűjtése, 3. hírek olvasása. A fenti 2,7%-os „pozitív” csoport értékrangsorában az első három helyre sorolt értékek sorrendje ugyanaz, mint az összes internetező körében, ugyanakkor az előbbieket mindegyik értékre magasabb pontszámot adtak (*család*: 9,84; *boldogság*: 9,68; *szeretet*: 9,59). A negyedik helyre azonban „feljött” az *anyagi biztonság, jólét* (9,35), és a legnagyobb előrelépés a *szabadság* esetében mutatkozik, ami az ötödik helyre került, 9,32-es átlagértékkel.

Összességében megfigyelhető, hogy az internetet nem használók és az internetet használók között – esetenként a társadalmi egyenlőtlenségek online konverziója miatt – bizonyos különbségek tapasztalhatók az értékek rangsorában (leszámítva a *család* fontosságának vezető helyét mindegyik csoporton belül). Az internetet használók körében kevésbé fontosak a materiális értékek és fontosabbak a posztmateriális értékek, továbbá szekularizációs különbség is megfigyelhető, valamint az is, hogy a digitális eszközöket használók körében a közösségi értékek mellett erőteljesebben jelennek meg az individuális értékek. Sajnos nem longitudinális vizsgálatról van szó, így az internethasználat és az értékek átértékelődése közötti objektív ok-okozati kapcsolat csak feltételezhető a két jelenség szubjektív percepciója alapján.

Hol a gyermek?

Amennyiben úgy interpretáljuk az előbbieken bemutatott értékkülönbségeket, hogy azok az internet használatának következtében jelentek meg, akkor elképzelhető, hogy abban az átalakulási fázisban vagyunk, amiről Nietzsche is ír, amikor „a három átváltozásról” elmélkedik az önmaga fő művének tartott Zarathusztra *Elöljáró beszéde* után. Itt arról értekezik (mondandóját sűrűn metaforákba csomagolva), hogy „miként lesz a szellemből teve, és a tevéből oroszlán, és miként lesz az oroszlán gyermekké végül” (Nietzsche 2004: 31). Nietzsche három szakaszra bontja a bölcsességhez vezető utat. Az első szakaszban a szellemnek¹¹ magára kell vennie mindazokat a meghatározottságokat, értékeket, ismereteket (a szabad szellem szempontjából: terheket), amelyek a közösségben, a kultúrában felhalmozódtak. Ebben a szakaszban kell „jobban tisztelni (és engedelmeskedni és tanulni), mint bárki más” (Nietzsche 2004: 405). A szabad szellemmé válás kiindulópontja ez, amikor megtörténik az első átváltozás: a szellem másoktól tanul, ismerkedik a világgal. Összegyűjt mindent, ami összegyűjtésre méltó, és magába zárja, összezárja őket, hogy küzdjenek meg egymással az ellentétes értékek és ismeretek. Ebben a szakaszban a szellem vágyja a súlyokat: mindent meg akar ismerni, mindent tudni akar, mindent összegyűjt, ami útjába kerül. Hogyan? Megalázkodik, kigúnyolja vélt bölcsességét, hogy fájdalmat okozzon önmagának; odaadja mindenét azoknak, akik vágyják azt, ami nekik nincs; megismeri a bányát, a közösség által megismerésre előírt megismerést, csak hogy fokozza vágyát az *igazság*¹² megismerésére, s ha kell, mindenét odaadja érte; elküldi a vigasztalókat, amikor vigaszra lenne szüksége; szereti azt, aki megalázza, azaz a szellem aszkétája lesz. E sok teherrel, mint valami teve, elindul a sivatag felé. Amikor már a sivatag belsejében van, a lehető legkietlenebb helyen újabb fordulat jő, megtörténik a következő átváltozás: „oroszlán lesz a szellemből ott, és szabadságot rabol magának” (Nietzsche 2004: 32). Az átváltozás során a következő parancsnak engedelmeskedik: „összetörni a tisztelethez szokott szívet (amikor legszorosabban van kötve az ember)” (Nietzsche 2004: 405). Azaz önmaga urává válik. Ebben az átváltozásban köteleivel viaskodva az oroszlán szelleme így szól: „Akarom”, s ezzel megteremti függetlenségét. „Új értéket teremteni – erre még az oroszlán sem képes: de megteremteni az új teremtés szabadságát – erre jó az oroszlán hatalma” (Nietzsche 2004: 32). Ebben a szakaszban a szellem bírál minden értéket, és kísérletet tesz arra, hogy visszájára fordítsa azokat. De mindez nem elég, mert az oroszlán hatalma csak a függetlenséghez vezet: egy másik, talán „még sivatagibb” sivataghoz. Szükség van az *igenlésre*, az önmaga akaratát akaró szellem igenlésére, arra, hogy gyermekként nézzen a világra, és új világot teremtsen. „Ártatlanság a gyermek és feledés, újakezdés, játék, magából pördülő kerék, első mozdulat, szent igenlés” (Nietzsche 2004: 33). Ez úgy értelmezhető, hogy Nietzsche szerint ebben a szakaszban jön el a kreativitás ideje. Úgy vélem, hogy Nietzsche filozófiájának talán legmélyebb *elképzelése*, az örök visszatérés gondolata ezen a ponton alkalmazható az információs társadalomra.

¹¹ Nietzsche nem valami transzcendens lényt ért szellemen, hanem valami olyasmit, ami *emberi, nagyon is emberi*.

¹² Nietzsche nem valami metafizikai alapon nyugvó igazságról szól.

Amikor Csepeli 2002-ben az információs társadalom viszonyait elemezve a digitális generáció kapcsán az *énérzés* elhatalmasodásáról írt, kiemelte az alkotó részvételt: „A digitális generáció tagjai esetében felértékelődik maga a személy, aki szuverén teremtője lehet a világnak, melyben akarata szerint eltüntethet, létrehozhat bármit. Az internetes játékok hallatlan népszerűségének ez az egyik titka” (Csepeli 2005: 303). A kreatitásnak, az új világ teremtésének manapság különös gazdasági hozadéka is van. „Természetesen nem arról van szó, hogy valami teljesen új és szokatlan dolog történik körülöttünk, azonban az emberi kreativitás és a gazdasági fejlődés sohasem látott mértékben fonódik össze egymással” – írja Ságvári és Dessewffy 2006 tavaszán (Ságvári és Dessewffy 2006: 8). A kreatitásra, Nietzsche szóhasználatával élve az *igenlésre* az információs társadalom viszonyai között is szükség – s talán egyre nagyobb szükség – mutatkozik.

2008 tavaszán az előbbieken már említett ezerfős reprezentatív minta vizsgálatakor több kérdést is feltettünk a kultúra és az internet kapcsolatáról. A digitális eszközökkel folytatott alkotó tevékenységre vonatkozóan a következő kérdéseket tettük fel:

4. táblázat

Alkotó számítógép- és internethasználat (az elmúlt egy hónapban, az egyes tevékenységeket végzők aránya százalékban kifejezve)

Használta ön a számítógépet...	
...szövegfírásra?	83,9
...videók szerkesztésére?	66,1
...képszerkesztésre?	45,1
...táblázatok szerkesztésére?	46,7
...prezentációk készítésére?	29,8
...rajzolásra?	22,3
...zene szerkesztésére?	15,6
A következők közül melyik tevékenységet végezte az internet használata során?	
webkamerával felvételek készítése és küldése	21,4
blogírás	11,5
videoblog készítése	6,8

Az internethasználat további 53 területének megoszlását illetően lásd Csepeli és Prazsák 2008: 461

A tíz alkotótevékenység végzése alapján egy olyan új, kreativitást (Nietzsche szóhasználatával: *igenlést*) mérő skála készült, amelyen a maximális 10-es értékkel szerepel az a megkérdezett, aki mind a tízféle tevékenységet végezte az elmúlt egy hónap során, és 0 értéket kapott az, aki egyiket sem. A minta tagjai átlagosan 3,03 tevékenységet végeznek a tízből, a szórás 2,25. A többség, mintegy 75 % 0–4 tevékenységet végez, és alig 10% azoknak az aránya, akik ötnél több tevékenységet végeztek az elmúlt hónapban a felsorolt tíz közül. Kik ők?

Korábbi vizsgálatunkban először négy csoportot azonosítottunk annak alapján, hogy a megkérdezettek az egyes felsorolt tevékenységeket a kultúrához tartozónak minősítették-e. A *populáris-kultúra-felfogásúak* percepciójában meghatározó a tömegkultúra és nem meghatározó a magaskultúra, ugyanakkor véleményük szerint „viszonylag meghatározó” az új kommunikációs eszközök által teremtett kultúra is. A *magaskultúra-felfogásúak* szerint az új eszközök segítségével létrehozott alkotások nem tartoznak

a kultúra fogalmához, míg például a tudástranszfer, illetve a könyvtár- és a színházlátogatás igen. A *kulturális nihilisták* szemében a felsorolt harminc tevékenység egyike sem alkalmas arra, hogy körvonalazzák, mit értenek kultúrán. Végül a *heterogénkultúra-felfogásúak* éppen az ellentétei a nihilistáknak: minden felsorolt tevékenységet képesek a kultúra részeként értelmezni (Csepeli és Prazsák 2008: 455). Az internet által a kultúrára gyakorolt hatás percepciója alapján ugyancsak négy csoportot különböztettünk meg. A *békés egymás mellett élés* hívei szerint az internet nem teszi tönkre a kultúrát, de nem is váltja ki a hagyományos kulturális intézményeket, ugyanakkor valamelyest növeli a kulturális szabadságot. Az *optimisták* úgy látják, hogy az internet növeli a kulturális szabadságot, és át is alakítja a kultúrát. Külön csoportba kerültek azok, akik szerint a *párhuzamosok sosem találkoznak*, vagyis az internet gyakorlatilag nincs hatással a kultúrára, és végül a *szeptikusok*, akik az internet kulturális közösségépítő szerepében látnak némi pozitívumot, de egyébként úgy vélik, hogy az internet tönkreteszi a kultúrát (Csepeli és Prazsák 2008: 458).

5. táblázat. A kultúrafelfogás, illetve az internet és a kultúra kölcsönhatásának percepciója alapján kialakított csoportok nézetei és az alkotó számítógép- és internethasználat

	Alkotó számítógép- és internethasználat-skálaátlag	N
Populáris-kultúra-felfogásúak, akik szerint az internet nincs hatással a kultúrára	2,58	36
Populáris-kultúra-felfogású optimisták	3,10	28
Populáris-kultúra-felfogásúak, akik az internet és a kultúra békés egymás mellett élésének hívei	3,63	59
Populáris-kultúra-felfogásúak, akik szerint az internet tönkreteszi a kultúrát	3,94	108
Magaskultúra-felfogásúak, akik szerint az internet nincs hatással a kultúrára	2,80	81
Magaskultúra-felfogású optimisták	2,85	64
Magaskultúra-felfogásúak, akik az internet és a kultúra békés egymás mellett élésének hívei	2,86	92
Magaskultúra-felfogásúak, akik szerint az internet tönkreteszi a kultúrát	2,18	39
Nihilistakultúra-felfogásúak, akik szerint az internet nincs hatással a kultúrára	1,78	52
Nihilistakultúra-felfogású optimisták	2,98	29
Nihilistakultúra-felfogásúak, akik az internet és a kultúra békés egymás mellett élésének hívei	2,46	43
Nihilistakultúra-felfogásúak, akik szerint az internet tönkreteszi a kultúrát	3,32	34
Heterogénkultúra-felfogásúak, akik szerint az internet nincs hatással a kultúrára	2,91	47
Heterogénkultúra-felfogású optimisták	3,75	56
Heterogénkultúra-felfogásúak, akik az internet és a kultúra békés egymás mellett élésének hívei	3,25	89
Heterogénkultúra-felfogásúak, akik szerint az internet tönkreteszi a kultúrát	3,25	89

eta²: 0,067 szig. 0,000

A gyermekek, az *igenlők*, a szabad szellemek megkeresését az olvasóra bízom, annak az állításnak a megfontolásával, amit az ifjú Nietzsche korszakalkotó írásában a következőképpen fogalmaz meg: „a létezés és a világ csakis esztétikai jelenségként nyeri el örök igazolását” (Nietzsche 2003a: 63).

Irodalom

- Barabási A. L. 2008: *Behálózva*. Ford. Vicsek Mária. Budapest, Helikon Kiadó.
- Bard, A. – Söderqvist, J. 2002: *Netocracy – the new power elit and life after capitalism*. London, Pearson Education.
- Castells, M. 2005: *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora*. Ford. Rohonyi András. Budapest, Gondolat–Infonia.
- Csepeli Gy. 2005: *A meghatározatlan állat*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Csepeli Gy. 2007: Modernizáció és szociális atomizáció. In Török József (szerk.): *Hagyomány és modernitás*. Szeged, IX. Közművelődési Nyári Egyetem.
- Csepeli Gy. 2008: Wikitudás. *Kritika*, No. 4.
- Csepeli Gy. – Prazsák, G. 2008: eKultúra. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. Budapest, Társi.
- Csepeli Gy. – Prazsák, G. 2009: Új technológiák, kommunikációs rétegződés, társadalmi státus. *Információs Társadalom*, No. 2.
- Donald, M. 2001: *Az emberi gondolkodás eredete*. Ford. Kárpáti Eszter, szerk. Pléh Csaba. Budapest, Osiris Kiadó.
- Dunbar, R. I. M. 2006: Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? *Világosság* No. 6–7.
- Gehlen, A. 1976: *Az ember – természete és helye a világban*. Ford. Kis János. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Kant, I. 1980: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. Ford. Vidrányi Katalin. In *A vallás a pusztá és határain belül – és más írások*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Kopp M. – Skrabski, Á. 2008: Kik boldogok a mai magyar társadalomban? In Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- Milgram, S. 1967: The Small-World Problem. *Psychology Today*, I.
- Nietzsche, F. 1992: A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról. Ford. Tatár Sándor. In *Athenaeum*, No. 3.
- Nietzsche, F. 2000: *Túl jön és rosszon*. Ford. Tatár György. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Nietzsche, F. 2003a: *A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus*. Ford. Kertész Imre. Budapest, Magvető Kiadó.
- Nietzsche, F. 2003b: *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Szukits Könyvkiadó.
- Nietzsche, F. 2004: *Így szólott Zarathustra*. Ford. Kurdi Imre – Horváth Géza. Budapest, Osiris.
- Nietzsche, F. 2004: Schopenhauer mint nevelő. Ford. Hidas Zoltán. In *Korszerűtlen elméletek*. Budapest, Atlantisz.

- Nyíri K. 1994: Szövegszerkesztővel gondolkodva. In Erdélyi Ágnes – Lakatos András (szerk.): *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Budapest, Atlantisz.
- Nyíri K. 2006: Konzervatívnak lenni az internet korában. *Információs Társadalom*, No. 4.
- Nyíri K. 2007a: Idő és kommunikáció. *Világosság*, No. 4.
- Nyíri K. 2007b: Szavak és képek. *Világosság*, No. 9.
- Örkény A. 1997: *Hétköznapok igazsága*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Rousseau, J.-J. 1978: Értekezés az emberek közötti egyenlőség eredetéről és alapjairól. Ford. Kis János. In Ludassy Mária (vál.): *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Magyar Helikon Kiadó.
- Rousseau, J.-J. 2007: *Esszé a nyelvek eredetéről*. Ford. Bakcsi Botond. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó.
- Ságvári B. – Dessewffy T. 2006: *A kreatív gazdaságról – Európa és Magyarország a kreatív korban*. Budapest, Demos.
- Spengler, O. 1995: *A nyugat alkonya*. Ford. Juhász Anikó – Csejtei Dezső. Budapest, Európa Kiadó.
- Surowiecki, J. 2007: *A tömegek bölcsessége*. Ford. Árvay Alica. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Tapscott, D. – Williams, A. D. 2007: *Wikinómia. Hogyan változtat meg mindent a tömeges együttműködés*. Ford. Garamvölgyi Andrea, szerk. Török Hilda. Budapest, HVG Kiadó.